

Bossche microfinanciering (1883)

Actie ter ondersteuning weduwe Smits

Jan Kwantes*

Het was voor een weduwe in de negentiende eeuw een hele opgave het hoofd boven water te houden. Overleed de kostwinner dan restte vaak een armoedig bestaan, zeker als het gezin kinderen telde. Gelukkig waren er weldoeners die het een plicht achtten de mindere stand te helpen. De auteur geeft een voorbeeld van microfinanciering aan het einde van de negentiende eeuw.

Sinds enige tijd ben ik in het bezit van een merkwaardig document. Ik kreeg het een paar jaar geleden van een goede vriend met een grote grijns cadeau, kort nadat mijn vrouw op een haar na weduwe met drie kinderen geworden was.

Het document dateert uit 1883 doch is niet meer dan een, weliswaar fraai ingelijst, gelinieerd blocnotevel, waarop in een prachtig schoolmeesterschrift de volgende tekst is geschreven.

'Marinus Smits die als steenhouwer negen jaar aan de restauratie der St Jans-kerk alhier werkzaam is geweest en zich altijd onderscheiden heeft door ijver, oppassendheid en goed gedrag, is den 10en dezer overleden eene weduwe en drie kinderen nalatende.

De weduwe die ook zeer ijverig en oppassend is, bevindt zich buiten staat om het onderhoud te verdienen voor die drie kinderen, waarvan het eene vijf, het andere anderhalf jaar en het jongste zeven weken oud is.

Gaarne zou zij een kleine negotie beginnen, welke haar vooruitzicht geeft.

De liefdadigheid der Heeren wordt bij dezen voor haar ingeroepen, om den bijzonder ongelukkigen toestand waarin zij verkeert. Beleefdelyk worden zij verzocht, indien zij genegen zijn iets voor de weduwe af te zon-

Marinus Smits die als steenhouwer negen jaar aan de restauratie der St Jans-kerk alhier werkzaam is geweest en zich altijd onderscheiden heeft door ijver, oppassendheid en goed gedrag, is den 10^{en} dezer overleden eene weduwe en drie kinderen nalatende.

De weduwe die ook zeer ijverig en oppassend is, bevindt zich buiten staat om het onderhoud te verdienen voor die drie kinderen, waarvan het eene vijf, het andere anderhalf jaar en het jongste zeven weken oud is. Gaarne zou zij een kleine negotie beginnen, welke haar vooruitzicht geeft.

De liefdadigheid der Heeren wordt bij deze voor haar ingeroepen, om den bijzonder ongelukkigen toestand waarin zij verkeert. Beleefdelyk worden zij verzocht, indien zij genegen zijn iets voor de weduwe af te zonden.

St. Janskerk Mei 1883.

Van wege Mgr. f 20 - bet.

W. van Lansberg f 15 - bet.

J. van Meenen f 15 - bet.

J. H. Saper 15 - bet.

J. H. van der Meulen 15 - bet.

L. P. Meenen f 15 - bet.

L. P. Meenen

Het beroep op de liefdadigheid der Heeren. De eerste ondertekenaar: 'Van wege Mgr.' (Origineel: auteur; digitale reproductie: Stadsarchief, Ed van Berge Henegouwen)

deren, dit hier onder te willen aanteekenen. Met den opbrengst zal zij een klein winkeltje kunnen openen.

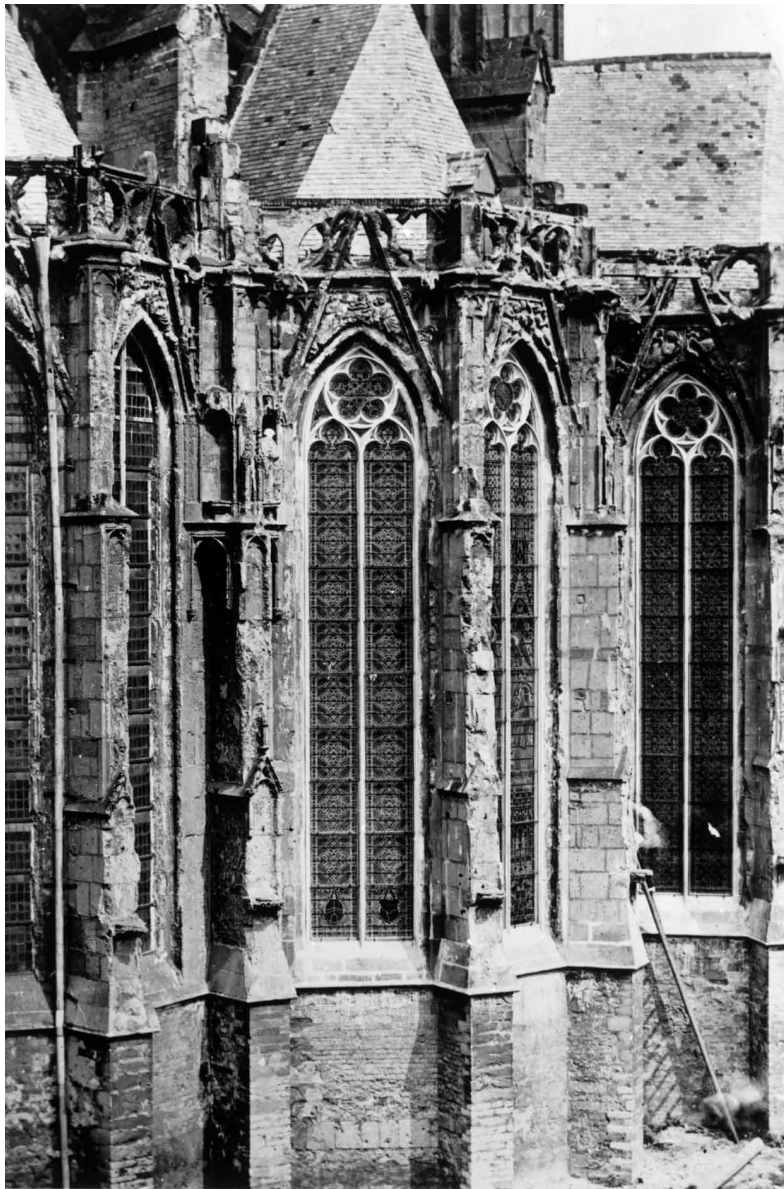
's-Hertogenbosch	Mei 1883
van Wege Mgr	f. 20,- bet.
H.J. van Lanschot	f. 15,- bet.
JvdDdWillebois	f. 15,- idem
van Meeuwen	f. 15,- bet.
J.Th. Sopers	f. 15,- bet.
Ummels	f. 15,- " "
Plebaan van St. Jan	f. 10,- bet.
L.C. Hezenmans	f. 5,- bet.'

Gezin Smits

Wat was hier aan de hand? Een drama ongetwijfeld, waarbij een jonge vader en kostwinner uit zijn gezin met drie kleine kinderen werd weggerukt. Archiefonderzoek levert de volgende feiten op.¹ Het gaat over Marinus Caspar Smits. Hij is geboren in 1851 en woont met zijn vrouw Elisabeth Catharina Johanna Sterk (geboren in 1848) en zijn kinderen op de Kuipertjeswal. Marinus komt op 5 september 1874 voor het eerst voor in de 'Weeklijst van het loon der werklieden aan de uitwendige herstelling der kathedraal van St. Jan', als steenhouwer voor een uurloon van 12 cent. Nadat hij in de eerste twee weken van maart 1883 nog 72 en 74 uur gewerkt had (tegen inmiddels 18 cent per uur), werd hij ziek en bleef dat tot eind maart. Dat betekende dat er ook geen cent binnenkwam. Hij knapte kennelijk weer wat op, gezien het feit dat hij de eerste weken van april alweer 57 en 63 uur werkte. Dan komt 21 april, de laatste dag waarop Marinus Smits als steenhouwer op de steigers van de Sint-Jan of in de bouwloods heeft gewerkt. Na twee uur ging hij ziek naar huis, of werd hij naar huis gebracht? De weeklijst van die week vermeldt een betaling van f 0,36. In de drie volgende weken staat achter zijn naam: 'ziek', 'ziek' en 'overleden'. Op 12 mei vond de begrafenis plaats. In de kerkrekening van 1883 staat onder het hoofdstuk 'Inkomsten uit begrafenis' op 12 mei: Marinus Caspar Smits, klasse 5 (laagste tarief) f 4,-. Het lijkt er niet op dat Marinus Smits overleden is ten gevolge van een ongeval, en zeker niet een tijdens zijn werk. Dat zou, dunkt me, anders zeker in bovenstaand document of in de archieven van de Sint-Jan zijn vermeld. Maar ook een jonge sterke steenhouwer kon het slachtoffer worden van een van de vele ziekten en epidemieën die de Bossche binnenstad in die jaren met regelmaat teisterden.

Een rekest

Het overlijden van een kostwinner betekende in die tijd, naast het persoonlijk verlies voor zijn vrouw en kinderen, meestal ook een financiële ramp. Daar kon men zich als handarbeider, zelfs een die redelijk goed verdiende, zoals Marinus Smits, niet of nauwelijks tegen indekken. Particuliere overlijdensverzekeringen waren vrijwel niet toegankelijk voor gewone arbeiders. En sociale verzekeringen beston-

Gedeelte van de noordzijde van de Sint-Jan. Een foto uit ca. 1878 door A.G. Schull en gereproduceerd door Pierre Weijnen. Duidelijk is dat er werk genoeg was voor steenhouwers als Marinus Smits. (Foto: Stadsarchief)

den helemaal nog niet: de Ongevallenwet kwam in 1901, de Ziektewet en de Invaliditeitswet in 1913 en de Weduwen- en wezenwet pas in 1959. Dat betekende dat je het als weduwe zelf moest zien te rooien. Sommigen hadden familie waarop ze een beroep konden doen, een enkeling had een eigen kostwinning, soms kon er ergens geld geleend worden. Bij banken geld lenen om in je toekomst te investeren, dat kende men nog niet. De (landbouw)kredietinstellingen zoals de Raiffeisenbank en de Boerenleenbank (nu samen de Rabobank), werden pas in 1898 opgericht. Daar had de weduwe Smits in 1883 dus nog niets aan. Maar duidelijk is dat ze niet met haar drie kinderen in de armenzorg wilde belanden. Dat is kennelijk de stimulans geweest voor dit document. Je zou het een ordinaire bedelbrief kunnen noemen, maar ik zie het liever als een beleefd 19-eeuws verzoek aan bepaalde notabelen in Den Bosch om microfinanciering avant la lettre.

Weldoeners

Wie waren nu die notabelen? We beginnen ermee om de handtekeningen, die moeilijk leesbaar zijn, te ontcijferen. Dan blijkt dat alle ondertekenaars een sterke band met de Sint-Jan hebben. Ze zijn, behalve van Wege, die als eerste zijn handtekening plaatste, lid van het kerkbestuur² en/of lid van de restauratiecommissie³ van de Sint-Jan. Omdat de kerk zwaar in verval was geraakt, werd die commissie in 1858 door bisschop Johannes Zwijsen ingesteld. De commissie vormde als het ware de verbinding tussen de kerkelijke en wereldlijke overheden. Op die manier moest de restauratie in goede banen worden geleid. Van de restauratiecommissie waren drie leden uit het kerkbestuur afkomstig, en drie van daarbuiten. En dat waren, naar we kunnen aannemen, mannen die wat in de pap te brokkelen hadden: met geld, relaties, invloed. Ook toen al kostte de restauratie van de kathedraal een vermogen, en dat kon niet alleen door de gelovigen worden bijeengebracht. Na de eerste handtekening, waar ik hierna op terugkom, volgt die van Henri van Lanschot, koopman en bankier, die van 1858 tot aan zijn dood in 1887 lid van de commissie was. De volgende intekenaar was jonkheer mr. J. van der Does de Willebois, lid van de commissie van 1866 tot aan zijn dood in 1891. Hij was president van het gerechtshof en vader van de toenmalige burgemeester, die op zijn beurt van 1894 tot 1933 voorzitter van de restauratiecommissie was. Dan zien we de handtekening van jonkheer mr. P. van Meeuwen, ten tijde van het overlijden van Marinus Smits voorzitter van de commissie. Hij was de zoon van jonkheer mr. Eduard van

Portret door R. Looymans van Lambertus Hezenmans (1841-1909) die vanaf 1863 de herstelwerkzaamheden aan de Sint-Jan leidde. Het portret bevindt zich in Sint-Jansmuseum De Bouwloods. (Foto: Stadsarchief, Jac. Biemans)

Meeuwen, oud-gouverneur van Limburg en lid van de Eerste Kamer. Deze Eduard behoorde samen met bovengenoemde Henri van Lanschot en Jan Baptist van Son (minister van rooms-katholieke eredienst) tot de commissieleden van het eerste uur. Komen we vervolgens bij J.Th. Sopers uit, lid van de commissie van 1883 tot aan zijn dood in 1914. Sopers was een invloedrijk man en familie van Antoine Nazaire Sopers, die directeur was van de 'Koninklijke School voor nuttige en beeldende Kunsten' en die de beelden van de H. Maria en St. Jan Evangelist ter weerszijden van het hoofdaltaar in de Sint-Jan heeft gemaakt.⁴ De volgende handtekening is van mr. F.C. Ummels, secretaris en penningmeester van het kerkbestuur en notaris. Daarna komt de plebaan van de Sint-Jan. Dat was toentertijd Wilhelmus van de Ven, die vóór dat hij in 1892 bisschop van 's-Hertogenbosch werd, gedurende achttien jaren als plebaan aan de Sint-Jan verbonden was. Als laatste staat er de handtekening van L.C. Hezenmans, die als architect van 1863 tot 1909 (bijna vijftig jaren!) de restauratiewerkzaamheden aan de Sint-Jan heeft geleid.

Kijken we naar deze personen, eigenlijk de werkgevers van de overledene, dan zien we een illustere gezelschap. In de omgang met dat gezelschap golden echter wel een paar ongeschreven regels. Die hielden in dat de verzoeker de beleefdheidsnormen in acht nam, zonder aan strijkages te doen.

En het doel waarvoor een bijdrage gevraagd werd moest respectabel zijn. Alleen dan gold 'noblesse oblige'. Daarom wordt zowel over Marinus Smits als over zijn weduwe nadrukkelijk vermeld dat zij 'zeer ijverig en oppassend' zijn. En daarom wordt over 'een kleine negotie' en 'winkeltje' gesproken: dat was een eerbare bezigheid voor een jonge nijvere weduwe. Kortom, verplichtingen over en weer. Kom daar in onze hedendaagse verzorgingsstaat nog maar eens om.

Van Wege of Vanwege?

We moeten nog even terug naar de eerste ondertekenaar: van Wege. Het leverde een aardige zoektocht op om zijn identiteit te achterhalen. Van Wege bleek onbekend te zijn. Hij behoorde klaarblijkelijk niet tot de kring rond de Sint-Jan. Hij leek ook geen Bosscheaar te zijn geweest. Noch in het Adresboek 1882-1883, noch in het bevolkingsregister over de jaren 1870-1890 was hij te vinden. We dachten in eerste instantie aan een familielid van Marinus Smits van buiten de stad. Iemand die niet onbemiddeld was, gezien zijn geldelijke bijdrage, en die de vaardigheid in geschrift en ongetwijfeld ook in woord bezat om de notabelen financieel over de brug te laten komen. Toch bevredigde die verklaring niet. Was van Wege eigenlijk wel een persoon? Kon van Wege ook niet 'van de kant van' (vanwege) betekenen? En wat stond er precies achter 'van wege': *Mz*, zoals op het eerste gezicht lijkt, of *Mgr*? Toen die vraag opkwam was het antwoord niet moeilijk meer. Er staat: 'van wege Monseigneur'. Dat was toentertijd de bisschop van 's-Hertogenbosch Adrianus Godschalk. De bisschop 'ondertekende' – uiteraard – als eerste én hij zegde het hoogste bedrag toe.

Levensonderhoud

Wat het meest intrigeert aan het document is of het in totaal toegezegde bedrag van f 110,- voldoende was voor het winkeltje van de weduwe, en zo ja, hoe het daar dan vervolgens mee is afgelopen. Voor de eerste vraag moeten we ons verplaatsen in de Bossche economie van de late negentiende eeuw. Het was een vrijwel volledig lokale economie, waar hetgeen geconsumeerd werd in of in de directe omgeving van de stad werd geproduceerd. Nijverheid, landbouw en handel bleven zo goed als beperkt tot de stad en een paar dorpen er om heen. De klein-

schaligheid van toen is voor ons nauwelijks meer voorstelbaar. Het wemelde van tientallen kleine winkeltjes, nerinkjes en handeltjes, vaak gedreven door gehuwde vrouwen of weduwen, die daar dan net het hoofd mee boven water konden houden voor zichzelf en hun kinderen. Zoals we vandaag de dag weer veel zien in Afrika en Azië. Voor die nerinkjes volstaat een klein startkapitaal, zoals we weten van het microfinancieringsprogramma van onze kroonprinses. Bovendien was f 110,- in 1883 toch ook een flink bedrag. Marinus Smits mocht als ervaren en gespecialiseerde handwerksman een bovenmodaal inkomen verdienen, velen verdienden stukken minder. Een dagloner kwam met moeite aan f 5,- per week en een kind in de Tilburgse stofindustrie verdiende zo'n 1,5 cent per uur.⁵ Het idee om een in onze ogen beperkte som geld bijeen te brengen voor de financiering van een 'kleine negotie' was dus zo gek nog niet. Dat moet toen een haalbaar streven geweest zijn.

Het zal vast een winkeltje voor de eerste levensbehoeften zijn geweest. Iets anders is niet goed voorstelbaar. Dat was overigens 75 jaar later (in 1958) nog praktisch hetzelfde. In dat jaar waren in een straal van 75 meter rond mijn ouderlijk huis in Tilburg onder andere vijf bakkers, drie slaggers, drie (kachel)smeden annex fietsenmakers, twee kruidenierswinkeltjes en een kaaswinkeltje gevestigd. Supermarkten en gespecialiseerde modezaken bestonden in 1883 niet, en in 1958 evenmin. De weduwe Smits zou er vreemd van opkijken als ze in 2008 van de Sint-Jan naar de Markt zou lopen en dan die drieëntwintig (23!) kledingzaken in de Kerkstraat zou zien. En helemaal als ze van haar nazaten zou horen dat de 21e-eeuwse mens al die kleding als eerste levensbehoefte beschouwt.

De negotie

Resteert de laatste vraag. Is dat winkeltje er echt gekomen en hoe is het de weduwe en haar kinderen verder vergaan? Wij, mensen van de welvaartsamenleving, willen immers een happy end?

Welnu, die kleine negotie waarvoor zo beleefdelijk de liefdadigheid der Heeren werd ingeroepen is er echt gekomen. De inzameling heeft dus resultaat gehad. Na het overlijden van haar man en een paar maanden later van haar jongste kind, opent de (nooit hertrouwde) weduwe een kruidenierswinkeltje. Eerst aan de Kuipertjeswal, later aan de Vughterdijk, de huidige Vughterstraat.⁶ Tussen 1900 en 1910 verhuist ze naar de Sint Jorisstraat en daarna naar de Kolperstraat.⁷ Rond 1905 is de weduwe Smits-Sterk geen winkelierster meer, maar is ze commensaalhoudster geworden.⁸ Ze loopt dan

De verwachting is dat in de tweede helft van 2008 circa 10.000 kleine winkeltjes zullen verdwijnen. Adresboeken, archivalia, stadsgezichten en foto's van vroeger vertellen ons het verhaal van de kleine kruideniers, beenhouwers, water- en vuurhuizen, groenteteboeren en kolenhandelaars. Het wemelde van de 'middenstanders', voor wie het overigens vaak moeilijk was het hoofd boven water te houden. Mevrouw Smits dreef haar winkeltje aan de Vughterdijk. Op de ansichtkaart (begin 20e eeuw) is een gedeelte van de straat ter hoogte van de Berewoutstraat afgebeeld. (Stadsarchief, prentbriefkaart in Historisch-Topografische Atlas)

inmiddels naar de zestig, en mogelijk is het houden van kostgangers een passender vorm van arbeid dan het drijven van een winkel. Rond 1912 verhuist de weduwe nog eenmaal, nu naar Verwersstraat 17.⁹ Ze overlijdt op 5 juli 1918 in het Oude Mannen- en Vrouwenhuis aan de Hinthamerstraat (thans de Openbare Bibliotheek).

Overzien we het bovenstaande. Het begon met een stukje 'petit histoire', de bedelbrief, en we wierpen vervolgens een blik in het leven van de weduwe Smits. Hoe beperkt die blik ook was, we mogen toch wel aannemen dat de geldelijke bijdrage van de Bossche notabelen na het overlijden van Marinus Smits een echt voorbeeld van microfinanciering is.

De manier waarop het ging was in ieder geval in overeenstemming met de bedoeling en de strekking van hedendaagse internationale microfinancieringsprogramma's.

* Jan Kwantes is oud-rechter en heeft een passie voor de geschiedenis van 's-Hertogenbosch

Noten

- 1 Door Leo Peters, archivaris van de Sint-Jan (2008) en door Jan Buiks (2008).
- 2 C. Peeters, *De Sint Janskathedraal te 's-Hertogenbosch* ('s-Gravenhage 1985), blz. 99-100.
- 3 Idem, blz. 99.
- 4 Idem, blz. 85.
- 5 Bron: Nicolaas Kwantes, Tilburg, 1882-1976.
- 6 Bevolkingsregister 1870/1890 dl. 20a blz. 543 en 1890/1900 dl. 61 blz. 98.
- 7 Bevolkingsregister 1900/1910 dl. 12 blz. 308.
- 8 Adresboek 1905/1906.
- 9 Bevolkingsregister 1910/1920 dl. 10 blz. 98 en dl. 31 blz. 125; Adresboek 1912/3 en 1914/5.